

Судова практика і проблеми
вдосконалення законодавства

А.Г. Ярема,
заступник Голови
Верховного Суду України —
секретар Судової палати
у цивільних справах,
заслужений юрист України

А.В. Лужанський,
науковий консультант
управління забезпечення
діяльності Судової палати
у цивільних справах
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

S u m m a r y

The editorial studies, consequent to analysis of existing laws and court practice, investment metals serving as objects of transactions in banking and examines legal nature of obligations arising from such transactions

**Правова природа
зобов'язань банку за договором вкладу
в банківських металах**

Активізація діяльності комерційних банків на ринку банківських металів зумовила суттєве розширення сфери традиційних банківських послуг. Оскільки такі фінансові інструменти, як інвестиції в національну та іноземну валюту, не завжди забезпечують бажаний дохід інвестору, то з метою збереження вартості грошей об'єктом інвестування все частіше стають банківські метали. У свою чергу це дає можливість отримувати прибуток від таких операцій і банкам, і клієнтам.

Разом з тим у сфері депозитних правовідносин час від часу виникають цивільно-правові спори.

Вивчення судової практики дає підстави стверджувати, що в деяких судів виникають труднощі при з'ясуванні правової природи зобов'язань банків за договорами вкладів у банківських металах, зокрема щодо того, чи є такі зобов'язання грошовими та чи зумовлюють вони відповідальність банку-боржника, який прострочив виконання зобов'язання, сплатити на вимогу кредитора відповідно до ч. 2 ст. 625 Цивільного кодексу України три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом

Різні загальнотеоретичні та практичні аспекти банківських правочинів і грошових зобов'язань досліджували І.А. Безклубий, Я.А. Карабань, Л.А. Лунц, І.М. Опадчий, О.П. Орлюк, О.П. Подцерковний та ін.¹

Однак цивільно-правові зобов'язання банків за договорами вкладів у банківських металах об'єктом окремого дослідження не були, що зумовлює актуальність порушеної проблеми, зокрема в контексті дотримання законності в договірних правовідносинах.

До того ж вивчення судової практики дає підстави стверджувати, що в деяких судів виникають труднощі при з'ясуванні правової

¹ Див.: Безклубий І.А. Теоретичні проблеми банківських правочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. — К., 2006. — 32 с.; Карабань Я.А. Поняття грошових зобов'язань у цивільному праві України // Держава і право: Юридичні і політичні науки. — К., 2013. — Вип. 60. — С. 248—256; Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. — изд. 2-е, испр. — М., 2004. — 350 с.; Опадчий І.М. Грошові зобов'язання у приватному праві: монографія. — вид. 2-ге. — К., 2012. — 226 с.; Орлюк О.П. Фінансове право: навч. посіб. — К., 2003. — 528 с.; Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: монографія. — К., 2006. — 424 с.

природи зобов'язань банків за договорами вкладів у банківських металах, зокрема щодо того, чи є такі зобов'язання грошовими та чи зумовлюють вони відповідальність банку-боржника, який прострочив виконання зобов'язання, сплатити на вимогу кредитора відповідно до ч. 2 ст. 625 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Мета цієї статті й полягає у з'ясуванні правової природи зобов'язань банку за договором вкладу в банківських металах.

Інфляційні нарахування на суму боргу і проценти річних — це не санкції, а спосіб захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та одержанні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними грошовими коштами, що підлягають сплаті кредитором. Отже, інфляційні нарахування на суму боргу та проценти річних входять до складу грошового зобов'язання.

Грошовою одиницею України є гривня (ч. 1 ст. 99 Конституції України).

Відповідно до ст. 193 ЦК види майна, що вважаються валютними цінностями, та порядок вчинення правочинів з ними встановлюються законом. Валютні цінності — це матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин (ст. 1 Закону від 20 травня 1999 р. № 679-XIV «Про Національний банк України»; далі — Закон № 679-XIV).

Декретом Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (далі — Декрет № 15-93) встановлено режим здійснення валютних операцій на території України, визначено загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства.

За змістом п. 1 ст. 1 зазначеного Декрету валютними цінностями є валюта України (власне валюта України, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в ній), іноземна валюта

(власне іноземна валюта, банківські метали, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах) та банківські метали (золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів).

Бухгалтерський облік операцій з банківськими металами ведеться аналогічно до обліку операцій з іноземною валютою. Операції з конвертування банківських металів на валютному ринку України класифікуються як продаж одного металу з одночасною купівлею іншого. Банківські метали та цінні папери, виражені в банківських металах, є валютними цінностями

Таке ж визначення банківських металів наведено в п. 13 ст. 1 Закону від 18 листопада 1997 р. № 637/97-ВР «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» (далі — Закон № 637/97-ВР), у ст. 1 Закону № 679-XIV та в п. 5 Інструкції з організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей у банківських установах в Україні (затверджено постановою Правління Національного банку України (далі — НБУ) від 14 лютого 2007 р. № 45; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 березня 2007 р. за № 181/13448).

Згідно з Класифікатором іноземних валют (затверджено постановою Правління НБУ від 4 лютого 1998 р. № 34; зареєстровано в юридичному департаменті НБУ від 10 лютого 1998 р. за № 521) банківським металам присвоєно такі цифрові та літерні коди: золото — 959 XAU; паладій — 964 XPD; платина — 962 XPT; срібло — 961 XAG.

Пунктами 7.1, 7.6 Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України (затверджено постановою Правління НБУ від 20 жовтня 2004 р. № 495; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 8 листопада 2004 р. за № 1425/10024) визначено, що бухгалтерський облік операцій з банківськими металами ведеться аналогічно до обліку операцій з іноземною валютою. Операції з конвертування банківських металів на валютному ринку України класифікуються як продаж одного металу з одночасною купівлею іншого. Такий самий порядок обліку існував і раніше².

² Див., напр.: Лист НБУ від 5 грудня 2003 р. № 33-000/5919-9112 «Щодо віднесення банківських металів до іноземної валюти».

Отже, банківські метали та цінні папери, виражені в банківських металах, є валютними цінностями. Однак такий висновок не дає відповіді на питання про те, чи це гроші (як об'єкт вкладної (депозитної) операції та як предмет грошового зобов'язання).

Загальне визначення поняття «гроші (грошові кошти)» наведене в ст. 192 ЦК. Зазначеною нормою встановлено, що законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Аналізуючи цю норму в поєднанні з положеннями частин 1, 2 ст. 1087, ч. 1 ст. 1088 ЦК, якими визначено форми розрахунків та види безготівкових розрахунків, можна дійти висновку про те, що гроші (грошові кошти) — це валюта України та іноземна валюта в готівковій або в безготівковій формі (в останній розрахунки здійснюються за допомогою, зокрема, розрахункових документів у електронному або паперовому вигляді із застосуванням платіжних доручень, акредитивів, розрахункових чеків (чеків), розрахунків за інкасо).

У підзаконних актах НБУ, як і в Декреті № 15-93, встановлено три види валютних цінностей (коштів), визначених законодавством України про валютне регулювання як засобів валютно-фінансових відносин:

- банківські метали;
- валюта України — грошові знаки у вигляді банкнот і монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу;
- іноземна валюта — іноземні грошові знаки у формі банкнот, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу. Іноземною валютою є також монети номіналом 1 і 2 євро, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території країн — членів Європейського валютного союзу (п. 5 Інструкції з організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей у банківських установах в Україні).

Відповідно до п. 4 Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні (затверджено постановою Правління НБУ від 1 червня 2011 р. № 174; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 червня 2011 р. за № 790/19528) банківські метали є цінностями (як і готівка національної та іноземної валюти, пам'ятні та інвестиційні монети, дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, сувенірна продукція, цінні папери та інші цінності, які мають вартість). Банківські метали водночас є дорогоцінними металами, до яких за п. 1 ст. 1 Закону № 637/97-ВР відносяться золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому вигляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, брухт тощо).

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), яка прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ч. 1 ст. 1058 ЦК). Договір банківського вкладу (депозиту) в банківських металах укладається на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу або на умовах повернення його зі спливом встановленого строку

Загальний порядок залучення банками України та філіями іноземних банків в Україні грошових коштів (як у національній, так і в іноземній валюті) або банківських металів від юридичних і фізичних осіб на їх поточні, вкладні (депозитні) рахунки та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів регулюється Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами (затверджено постановою Правління НБУ від 3 грудня 2003 р. № 516; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 грудня 2003 р. за № 1256/8577). Відповідно до п. 1.1 цього Положення вклад (депозит) — це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), яка прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму

(вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ч. 1 ст. 1058 ЦК). Договір банківського вкладу (депозиту) в банківських металах укладається на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу або на умовах повернення його зі спливом встановленого строку. Договором може передбачатися внесення банківських металів на інших умовах їх повернення, разом з тим умови такого договору не можуть суперечити законодавству України.

Відповідно до змісту статей 526 та 1058 ЦК зобов'язання банку з повернення вкладу вважається виконаним з моменту його повернення вкладнику готівкою або з моменту надання іншої реальної можливості отримати вклад та розпорядитися ним на свій розсуд (наприклад, перерахування на поточний банківський рахунок вкладника в цьому самому банку, з якого вкладник може зняти кошти чи проводити ними розрахунки за допомогою платіжної банківської картки).

Регулюючи порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, НБУ як особливий центральний орган державного управління установив, що за договором банківського вкладу банки відкривають своїм клієнтам вкладні (депозитні) рахунки, тобто рахунки, що відкриваються банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом у управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору (п. 1.8 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої постановою Правління НБУ від 12 листопада 2003 р. № 492, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 17 грудня 2003 р. за № 1172/8493).

Як бачимо, у ч. 1 ст. 1058 ЦК та п. 1.8 зазначеної Інструкції йдеться про «виплату вкладникові суми та процентів на неї», «зберігання грошей, що передаються клієнтом під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту».

Очевидно, що банківські метали, перебуваючи в системі предметів договору банківського вкладу (депозиту), мають спеціальний правовий статус. Так, відповідно до ст. 2 Закону від

7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» вклад (депозит) — це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору; банківська діяльність — це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Оперуючи такими поняттями, як «кошти», «грошові кошти», законодавець відмежував від них поняття «банківські метали»

Згідно із ч. 3 ст. 47 цього Закону до банківських послуг належать: 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб; 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах; 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Отже, оперуючи такими поняттями, як «кошти», «грошові кошти», законодавець відмежував від них поняття «банківські метали». До того ж системний аналіз окремих норм Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, зокрема наданих у п. 1.1 визначень понять «вклади (депозити) строкові», «вкладна (депозитна) операція», «вкладник», а також визначених у п. 1.6 способів сплати вкладнику суми вкладу (депозиту) і нарахованих за ним процентів, дає підстави для розмежування двох самостійних та окремих предметів вкладу — грошових коштів (готівкових або безготівкових) та банківських металів.

Визначення поняття «вклад» міститься й у п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», який, зокрема, установлює правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок

виплати цим Фондом відшкодування за вкладами. Відповідно до зазначеної норми вклад — це кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті, які залучені банком від вкладника (або які надійшли для вкладника) на умовах договору банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку або шляхом видачі іменного депозитного сертифіката, включаючи нараховані відсотки на такі кошти. Ключовим у цьому визначенні є поняття «кошти», яке свідчить про те, що установлені цим Законом гарантії на вклади в банківських металах не поширюються.

Грошове зобов'язання не може бути виконане без здійснення платежу.

Грошове зобов'язання — це зобов'язання боржника сплатити кредитор певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. До складу грошових зобов'язань входить і заборгованість за передані товари, виконані роботи і надані послуги, суми кредитів з урахуванням процентів, які зобов'язаний сплатити боржник

Аналізуючи правові дії різних видів банківських правочинів, І.А. Безклубий доходить висновку про те, що, незважаючи на деякі особливості того чи іншого матеріального об'єкта правовідносин (наприклад, цінних паперів, грошей), предметом зобов'язання завжди є певна поведінка (правова дія) зобов'язаної особи. Науковець стверджує, що при виконанні грошового зобов'язання реалізується функція платежу; кредитор набуває права вимоги щодо здійснення боржником платежу³.

Повністю поділяючи таку думку, зауважимо, що на її користь свідчать положення ч. 2 ст. 625 ЦК щодо обов'язку боржника сплатити суму боргу з додатковими нарахуваннями, а також загальний підхід законодавця, який простежується в наведеному нижче аналізі окремих норм законодавства, що регулює небанківську сферу суспільних відносин.

Так, відповідно до абз. 5 ст. 1 Закону від 14 травня 1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» грошове зобов'язання — це зобов'язання боржника сплатити кредитор певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. До складу грошових зобов'язань за цим Законом входить і

заборгованість за передані товари, виконані роботи і надані послуги, суми кредитів з урахуванням процентів, які зобов'язаний сплатити боржник.

Згідно з підпунктами 14.1.38, 14.1.39 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України грошове зобов'язання в міжнародних правовідносинах — це зобов'язання платника податків сплатити до бюджету іноземної держави відповідну суму коштів у порядку та строки, визначені законодавством такої іноземної держави; грошове зобов'язання платника податків — це сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету як податкове зобов'язання та/або штрафну (фінансову) санкцію, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також санкції за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Поняття «сплата» нерозривно пов'язане з рухом грошей і розуміється як дія зі значенням сплатити, сплачувати, тобто повертати гроші, звільнитися від боргу⁴; платіж — це виплата грошей як розрахунок за що-небудь придбане, використане і т. ін.; платник — той, хто платить або повинен платити, виплачувати належну суму за що-небудь⁵. Подібне значення мають і англійські відповідники цих понять, наприклад: payment (платіж) — давання грошей кому-небудь; payer (платник) — особа, яка платить гроші⁶.

Водночас відповідно до п. 3.10 Положення про здійснення операцій з банківськими металами (затверджено постановою Правління НБУ від 6 серпня 2003 р. № 325; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 серпня 2003 р. за № 749/8070) уповноважені банки не мають права: а) використовувати банківські метали як засіб платежу, крім сплати процентів у банківських металах; б) розміщувати від свого імені банківські метали, що прийняті на відповідальне зберігання або у заставу; в) випускати ощадні (депозитні) сертифікати в банківських металах; г) здійснювати перерахування

Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь, 2007. — С. 1362.

Див.: Там само. — С. 980—981.

Див.: Harrap's Mini Pocket English Dictionary / P.H. Collin. — London, 1985. — P. 366 (Переклад авторів).

³ Див.: Безклубий І.А. Зазнач. праця. — С. 18.

банківських металів з металевих рахунків юридичних осіб (крім уповноважених банків) на металеві рахунки інших юридичних осіб (крім уповноважених банків) та фізичних осіб, з металевих рахунків фізичних осіб на металеві рахунки юридичних осіб (крім уповноважених банків), а також з металевих рахунків фізичних осіб — резидентів на металеві рахунки фізичних осіб — нерезидентів.

Верховний Суд України послідовно та неодноразово наголошував на тому, що за змістом ч. 2 ст. 625 ЦК нарахування інфляційних втрат на суму боргу та трьох процентів річних входить до складу грошового зобов'язання і є особливою мірою відповідальності боржника за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступає способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та в одержанні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними грошовими коштами, що підлягають сплаті кредитором

Зважаючи на відсутність у ЦК законодавчого визначення поняття «грошове зобов'язання» (науковці на цьому неодноразово наголошували та надавали конкретні пропозиції⁷), суди вирішують цю проблему шляхом тлумачення норм зазначеного Кодексу.

Так, Верховний Суд України послідовно та неодноразово наголошував на тому, що за змістом ч. 2 ст. 625 ЦК нарахування інфляційних втрат на суму боргу та трьох процентів річних входить до складу грошового зобов'язання і є особливою мірою відповідальності боржника за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступає способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та в одержанні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними грошовими коштами, що підлягають сплаті кредитором (наприклад, постанова Верховного Суду України від 4 липня 2011 р. у справі № 3-65гс11; від 24 жовтня 2011 р. у справі № 6-38гс11).

В іншій постанові (від 14 листопада 2011 р. у справі № 6-40гс11) Верховний Суд України вказав на те, що відповідно до статей 524, 533—535, 625 ЦК грошовим є зобов'язання, яке виражається в грошових одиницях України (грошовому еквіваленті в іноземній валюті), тобто будь-яке зобов'язання зі сплати коштів.

З урахуванням положень ч. 3 ст. 510 ЦК грошовим слід вважати будь-яке зобов'язання, що складається, зокрема, з правовідношення, в якому праву кредитора вимагати від боржника виконання певних дій відповідає обов'язок боржника сплатити грошові кошти на користь кредитора.

Розвиваючи такий підхід, Вищий господарський суд України роз'яснив господарським судам, що, зокрема, грошовим зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана оплатити поставлену продукцію, виконану роботу чи надану послугу в грошах, а друга сторона має право вимагати від першої відповідної оплати, тобто в грошовому зобов'язанні передбачено передачу грошей як предмета договору або сплату їх як ціни договору (п. 1.1 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 17 грудня 2013 р. № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань»).

Банківські метали є дорогоцінними металами, цінностями, валютними цінностями, однак вони не є грошима (грошовими коштами). Виняток із цього правила становить валюта України у вигляді ювілейних та пам'ятних монет з дорогоцінних металів. При цьому йдеться лише про не вилучені з обігу монети, які є законним засобом платежу

З урахуванням наведеного можна дійти висновку про те, що оплатність грошового зобов'язання ґрунтується на передачі грошей як предмета договору або сплаті їх як ціни договору.

Гроші як об'єкт банківських правочинів визначаються як платіжний засіб, емітований державою у формі монет і банкнот, вартісний еквівалент яких може обліковуватись на банківському рахунку їх власника⁸.

Разом з тим банківські метали є дорогоцінними металами, цінностями, валютними цінностями, однак вони не є грошима (грошовими коштами). Виняток із цього правила становить валюта України у вигляді ювілейних та пам'ятних монет з дорогоцінних металів. При цьому йдеться лише про не вилучені з обігу монети, які є законним засобом платежу, наприклад, виготовлені зі срібла 925 проби монети масою 31,1 г номіналом у 2 мільйони українських карбованців: «50 років Організації Об'єднаних Націй»

⁷ Див., напр.: Карабань Я. А. Знач. праця. — С. 249; Безклубий І. А. Знач. праця — С. 18.

⁸ Див.: Безклубий І. А. Знач. праця. — С. 16—17.

(7 березня 1996 р.)⁹, «10 років Чорнобильської катастрофи» (25 квітня 1996 р.), «Перша участь у літніх Олімпійських іграх» (10 липня 1996 р.), «Незалежність» (1 серпня 1996 р.) тощо.

Ювілейні та пам'ятні монети з дорогоцінних металів мають суттєву різницю між їхнім номіналом і вартістю. Наприклад, виготовлена із золота 999,9 проби з масою дорогоцінного металу в чистоті 1,24 г монета «Мальва» (31 травня 2012 р.) має номінал 2 гривні вартістю 1 тис. 104 грн¹⁰; виготовлена зі срібла 925 проби з масою дорогоцінного металу в чистоті 15,55 г монета «Олекса Новаківський» (28 лютого 2012 р.) має номінал 5 гривень вартістю 404 грн. Найкоштовнішою серед усіх монет, випущених НБУ за час незалежності України, була виготовлена із золота 999,9 проби 500-грамова монета «Фінальний турнір чемпіонату Європи з футболу 2012 р.» (16 грудня 2011 р.). Її номінал — 500 гривень, вартість — 419 тис. 396 грн.

Отже, щодо згаданих видів монет для банківських правочинів фактичний номінал монети є суто індивідуальною ознакою і, на відміну від таких ознак, як назва монети, її діаметр, вид та проба металу, категорія якості карбування, вага і тираж, принципового значення не має.

Іншим різновидом монет є інвестиційні монети.

Згідно з постановою Правління НБУ від 15 листопада 2011 р. № 405 «Про започаткування випуску інвестиційних монет України» НБУ започаткував виготовлення інвестиційних монет, які є засобом платежу та одночасно віднесені до категорії банківських металів. Згаданий вид монет — це особлива група сучасної монетної продукції, яка призначена для вкладання коштів інвесторами — фізичними та юридичними особами¹¹.

Як зазначено в п. 1.2 Інструкції про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції (затверджено постановою Правління НБУ від 30 травня 2012 р. № 213; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 червня 2012 р. за № 1044/21356), монети цієї

групи виготовляються з дорогоцінних металів з пробами для золота — 999,9, для срібла — 999,9, для платини — 999,5 і призначені для інвестування та накопичення.

Офіційні (облікові) курси банківських металів установлює НБУ на підставі інформації про ціни на дорогоцінні метали, визначені (зафіксовані) учасниками Лондонської асоціації ринку дорогоцінних металів та учасниками Лондонського ринку платини та паладію та офіційного обмінного курсу гривні до долара США

Це монети «Архистратиг Михайл» — срібні номіналом 1 гривня і золоті номіналом 2, 5, 10, 20 гривень, для яких НБУ встановив закупівельну ціну та ціну продажу¹² (наприклад, для монети номіналом 5 гривень з масою дорогоцінного металу в чистоті 7,78 г ціни становлять відповідно 4 тис. 644 грн та 4 тис. 964 грн).

Ціноутворення на інвестиційні монети регулюється Положенням про порядок розрахунку і встановлення цін на банківські та дорогоцінні метали (затверджено постановою Правління НБУ від 12 травня 2004 р. № 208; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 травня 2004 р. за № 1030).

Пунктами 2.1 та 2.5 зазначеного Положення визначено такий порядок розрахунку закупівельних цін та цін продажу НБУ на інвестиційні монети: закупівельні ціни на інвестиційні монети розраховуються з огляду на офіційні (облікові) курси банківських металів, установлені НБУ на день складання розрахунку цін з урахуванням маси інвестиційної монети, збільшені на номінал інвестиційної монети; ціни продажу інвестиційних монет розраховуються з огляду на офіційні (облікові) курси банківських металів, установлені НБУ на день складання розрахунку цін з урахуванням маси інвестиційної монети, збільшені на розмір надбавки (премії) до вартості металу, установлений відповідною постановою Правління НБУ. Офіційні (облікові) курси банківських металів встановлює НБУ на підставі інформації про ціни на дорогоцінні метали, визначені (зафіксовані) учасниками Лондонської асоціації ринку дорогоцінних металів та учасниками Лондонського ринку платини та паладію та офіційного обмінного курсу гривні до долара США¹³.

Таким чином, хоч ювілейні та пам'ятні монети з дорогоцінних металів, а також

⁹ Тут і далі подано дату введення монети в обіг за даними офіційного сайту НБУ // <http://bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/list>

¹⁰ Тут і далі вартість монет зазначена станом на 9 грудня 2014 р. за даними офіційного сайту НБУ.

¹¹ Див.: Лист НБУ від 28 березня 2012 р. № 67-112/275 «Щодо Пам'ятки для роботи з інвестиційними монетами України».

¹² Див.: Закупівельні ціни та ціни продажу інвестиційних монет // <http://bank.gov.ua/control/uk/bullioncoin/registry/today>

¹³ Див.: Порядок ціноутворення на інвестиційні монети України // http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=112714&cat_id=112713

інвестиційні монети України є законними засобами платежу (за номіналом, але не за ціною — прим. авт.) і в цьому контексті можуть розглядатися як гроші, однак, на нашу думку, як об'єкт банківського вкладу в банківських металах вони виступають виключно як банківські метали.

На користь такого висновку побічно вказує й те, що з огляду на положення ст. 184 ЦК конкретні монети є незамінними як речі з визначеними індивідуальними ознаками, оскільки наділені тільки їм властивими ознаками, що вирізняють їх з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи їх (назва монети, її діаметр, вид та проба металу, категорія якості карбування, вага і тираж). У свою чергу гроші в загальному значенні цього поняття є замінними речами як визначені родовими ознаками, оскільки мають ознаки, властиві усім речам того ж роду, та вимірюються числом, вагою, мірою.

Для договору банківського вкладу в банківських металах у монетах їх номінальна вартість у національній або іноземній валюті, порівняно з ринковою ціною (ціною реалізації) в національній валюті, має суто формальне значення та за об'єктним складом не може бути джерелом виникнення грошового зобов'язання

Відомий дослідник у сфері цивільного та фінансового права, професор Л.А. Лунц у монографії «Гроші та грошові зобов'язання. Юридичне дослідження» (1927) заклав фундаментальне положення про те, що основним видом грошового зобов'язання є борг, виражений у певній сумі грошових одиниць, що становлять основу грошової системи¹⁴.

І.А. Безклубий наголошує на тому, що в грошовому зобов'язанні гроші водночас виконують дві функції — міри вартості та засобу платежу. Грошове зобов'язання, обумовлене боргом, визначається в певній грошовій одиниці і виконується через систему платежів. До того ж роль грошових знаків, що є в обігу певної платіжної системи тієї чи іншої країни, зводиться лише до можливості їх диференціації за кількісними характеристиками і реалізації таких властивостей грошей, як: замінність, еквівалентність, подільність¹⁵.

На наш погляд, цілком очевидно, що для договору банківського вкладу в банківських металах у монетах їх номінальна вартість у

національній або іноземній валюті, порівняно з ринковою ціною (ціною реалізації) в національній валюті, має суто формальне значення та за об'єктним складом не може бути джерелом виникнення грошового зобов'язання.

Офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється. НБУ встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його. У цьому контексті золото або інші дорогоцінні метали не можуть вважатися іноземною валютою

Відповідно до частин 1, 2 ст. 533 ЦК грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, то сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

У зв'язку з цим зазначимо, що згідно зі ст. 32

Закону № 679-ХІV грошовою одиницею України є гривня, яка дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються.

Офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється. НБУ встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його (ст. 36 цього Закону). У цьому контексті золото або інші дорогоцінні метали не можуть вважатися іноземною валютою.

Операції банків з банківськими металами здійснюються або з фізичною поставкою банківських металів, або без фізичної поставки останніх відповідно до нормативно-правових актів НБУ з питань здійснення операцій з банківськими металами; банк сплачує вкладнику суму вкладу (депозиту) і нараховані за ним проценти у банківських металах, якщо вкладний (депозитний) рахунок відкритий у банківських металах, або на умовах та в порядку, передбачених договором, відповідно до заяви вкладника — у національній валюті (пункти 1.1, 1.6 Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами).

У зв'язку з цим при розгляді питання про те, чи є зобов'язання банку за договором вкладу

¹⁴ Див.: Лунц Л.А. Зазнач. праця. — С. 108—109.

¹⁵ Див.: Безклубий І.А. Зазнач. праця. — С. 18.

в банківських металах грошовим, насамперед слід з'ясувати, у якій формі банк згідно з договором повинен повернути вклад та сплатити відсотки за користування ним — у банківських металах чи в гривнях.

Верховний Суд України сформулював правовий висновок про те, що зобов'язання банку за договором вкладу в банківських металах (зливках) не є грошовим зобов'язанням, оскільки в ньому не передбачається передача грошей як предмета договору або сплата їх як ціни договору, тому до таких правовідносин положення ст. 625 ЦК не застосовуються

На наш погляд, щодо таких правовідносин не можна застосувати ч. 3 ст. 533 ЦК, яка у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом, допускає використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями, оскільки в контексті згаданої норми повернення банком вкладу та сплата відсотків не є розрахунком.

Розглядаючи справи у спорах щодо виконання банками зобов'язань за договорами банківських вкладів (депозитів), Верховний Суд України визнав правильними висновки судів про необхідність стягнення з банку-боржника на користь вкладників-кредиторів процентів за банківськими вкладами у гривні за прострочений строк до дня фактичного повернення грошових коштів, а також трьох процентів річних та суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за несвоечасне виконання грошового зобов'язання на підставі ч. 2 ст. 625 ЦК (наприклад, постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 травня 2013 р. у справі № 6-39цс13).

Зазначена норма застосовується і в разі перерахування коштів у національній валюті України на поточний банківський рахунок вкладника в цьому самому банку, але позбавлення вкладника можливості використовувати ці кошти (наприклад, постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 грудня 2013 р. у справі № 6-140цс13).

Разом з тим Верховний Суд України сформулював правовий висновок про те, що зобов'язання банку за договором вкладу в банківських металах (зливках — прим. авт.) не є грошовим зобов'язанням, оскільки в ньому не передбачається передача грошей як предмета договору або сплата їх як ціни договору,

тому до таких правовідносин положення ст. 625 ЦК не застосовуються (наприклад, постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 квітня 2014 р. у справі № 6-21цс14).

Віншій постанові (від 25 червня 2014 р. у справі № 6-34цс14) було висловлено правову позицію про те, що операції з банківськими металами, які є валютними операціями з валютними цінностями, мають свої особливості, визначені чинним банківським законодавством, на відміну від операцій, які здійснюються за допомогою грошових коштів. Договір банківського рахунку в банківських металах не може ототожнюватися з договором банківського рахунку, відкритого у грошових коштах; платіжне доручення про переказ банківських металів у трійських унціях у цьому сенсі не може вважатися дорученням на переказ коштів. Тому для банку, який обслуговує вкладника при здійсненні переказу за договором банківського вкладу в банківських металах, не настає відповідальність, передбачена ст. 32 Закону від 5 квітня 2001 р. № 2346-III «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

Банківські метали не можуть використовуватись уповноваженими банками як засіб платежу, крім сплати процентів у банківських металах

З урахуванням зазначеного вище вважаємо, що проведене нами дослідження дає підстави для таких узагальнюючих висновків:

- предметом грошового зобов'язання можуть бути лише гроші (грошові кошти) — валюта України та іноземна валюта в готівковій або в безготівковій формі;
- ознакою грошового зобов'язання є його оплатність, яка полягає в передачі грошей як предмета договору або сплаті їх як ціни договору;
- грошове зобов'язання не можна виконати без здійснення платежу;
- банківські метали є дорогоцінними металами, цінностями, валютними цінностями, однак вони не є грошима (грошовими коштами), за винятком банківських металів у вигляді окремих видів монет України;
- ювілейні та пам'ятні монети з дорогоцінних металів, а також інвестиційні монети України хоч і є законними засобами платежу (за

Динаміка номінальної доходності інвестицій у дорогоцінні метали та депозитів у гривнях за 2007—2012 роки, %

Інструмент \ Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Інвестиції в золото	30,39	60,11	30,22	10,29	9,31	7,93
Інвестиції в срібло	14,34	11,95	62,02	8,69	-14,49	15,3
Інвестиції в платину	36,88	-9,55	67,39	6,37	-22,23	12,22
Інвестиції в паладій	11,42	-22,5	120,97	19,05	-19,02	11,05
Депозити в гривнях	13,6	13,7	19,1	20,8	15,1	18,5

номіналом) і в цьому контексті можуть розглядатися як гроші, проте як об'єкт банківського вкладу в банківських металах вони виступають виключно як банківські метали;

– банківські метали не можуть використовуватись уповноваженими банками як засіб платежу, крім сплати процентів у банківських металах;

За договором вкладу (депозиту) в банківських металах грошове зобов'язання банку може виникати лише щодо процентів на умовах та в порядку, визначених договором, якщо ним передбачено сплату відсотків у національній валюті України

– для договору банківського вкладу (депозиту) в банківських металах у монетах їх номінальна вартість у національній або іноземній валюті (порівняно з ринковою ціною (ціною реалізації) у національній валюті) має суто формальне значення та за об'єктним складом не може бути джерелом виникнення грошового зобов'язання;

– за договором вкладу (депозиту) в банківських металах грошове зобов'язання банку може виникати лише щодо процентів на умовах та в порядку, визначених договором, якщо ним передбачено сплату відсотків у національній валюті України;

– відповідно до ч. 1 ст. 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України постанови Верховного Суду України з правовим висновком про те, що зобов'язання банку за договором вкладу в банківських металах не є грошовим зобов'язанням, а тому до таких правовідносин положення зазначеної норми матеріального права не застосовуються, — обов'язкові для всіх судів

України та для всіх суб'єктів владних повноважень, які керуються у своїй діяльності ч. 2 ст. 625 ЦК.

Порушені в цій статті проблеми, без сумніву, мають перспективи подальшого дослідження, адже банківські метали є окремим об'єктом цивільних прав та невід'ємною складовою цивільного обороту.

Хоча в положеннях ч. 1 ст. 179, ч. 2 ст. 181, ч. 1 ст. 193 ЦК банківські метали безпосередньо й не згадуються, проте загалом вони характеризуються і як рухомі речі (предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки), і як валютні цінності.

Кредитор — вкладник банківських металів у жодному разі не повинен мати менший обсяг відповідного захисту та гарантій, ніж кредитор — вкладник грошових коштів. Дотримання в законі розумного балансу прав та обов'язків добросовісних сторін такого договору лише сприятиме стабільності цивільного обороту та слугуватиме взаємовигідним інтересам сторін

На наш погляд, правовий режим банківських металів має бути визначений в основному акті цивільного законодавства України. До того ж з огляду на існуючу варіативність резидентності походження таких металів та їхніх видів, зокрема монет, можливо, є сенс у тому, щоб у межах статусу валютної цінності установити градацію банківських металів з їх поділом на дві групи — національна валюта України та іноземна валюта — з двома підгрупами кожна: зливки або порошки, що мають сертифікат якості; монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Зауважимо, що банківські метали як об'єкт вкладної банківської операції, порівняно з національною та іноземною валютою, не гарантують вкладнику більший дохід автоматично.

Аналізуючи, зокрема, номінальну доходність інвестицій у дорогоцінні метали та депозити у гривнях, Р.О. Решотка зазначає, що, наприклад, у 2010—2012 роках доходність депозитів у національній валюті навіть перевищувала доходність інвестицій у золото та інші дорогоцінні метали (див. табл.)¹⁶.

Отже, виходячи із загальної доктрини належного виконання зобов'язань та відповідальності боржника за їх порушення, вважаємо, що кредитор — вкладник банківських металів у жодному разі не повинен мати менший обсяг

відповідного захисту та гарантій, ніж кредитор — вкладник грошових коштів. На наше переконання, дотримання в законі розумного балансу прав та обов'язків добросовісних сторін такого договору лише сприятиме стабільності цивільного обороту та слугуватиме взаємовигідним інтересам сторін.

Вважаємо, що з метою зменшення ймовірності появи ризику неповернення вкладу в банківських металах і сплати процентів у них на законодавчому рівні шляхом внесення відповідного доповнення до гл. 51 розд. I кн. 5 ЦК слід запровадити такий спосіб захисту майнового права кредитора, як встановлення для боржника обов'язку виплати компенсації за користування утримуваними банківськими металами, що підлягають поверненню кредиторів.

¹⁶ Див.: Решотка Р.О. Інвестиційний потенціал дорогоцінних металів // http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Economics/1_135447.doc.htm